

Наталія Бондар

УДК 81 42: 821.161.2

ЛІНГВАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ “СОНЦЕ” В ХУДОЖНІЙ МОВІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Стаття розкриває особливості вербально-го вираження та семантичне наповнення концепту “сонце” в художній мові Гр. Тютюнника.

Ключові слова: концепт, сонце, ментальність.

Із давніх-давен сонце відіграло важливу роль в аксіологічній системі людства. Тому не дивно, що в концептології кожного народу цей ментально-психонетичний комплекс є важливим напрямком дослідження, який приваблює багатьох науковців. Так, Т. Берест вивчає семантичне наповнення концепту “сонце”, зауважуючи в текстах сьогодення його тенденцію “до актуалізації зниженої, негативної конотації, дещо огрубленого звучання” [1, с. 7]. На трансформацію міфологеми “у символи Божественного духу, Духу, що запалює серце та відкриває розум, відповідає на прохання і носить в собі «сонце правди»” [2, с.108] звертає увагу К. Віслово. Поділяємо думку Є. Панасової, котра в якості окремих ознак концепту “сонце” називає його зв’язок із ментально-психонетичними комплексами “літо”, “день”, оскільки “у свідомості людей закріплено уявлення про час найвищої активності світила: про пору року (літо) та час доби (день)” [4, с. 19]. Дослідниця вказує на амбівалентне сприйняття цього поняття носіями мови. Не зважаючи на те, що слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу, доводиться часто спостерігати асоціативне нашарування своєрідних ідіолектних конотацій до основного (словникового) його значення. Кожен народ наділяє досліджувану нами лексему-концепт своєрідним тлумаченням і символікою, бо, як стверджує Г. Лозко, “упродовж усієї історії цивілізації при змінах типізованих образів і форм їх відтворення докладалися все нові й нові зусилля в пошуках адекватних – бодай суб’єктивних – засобів вираження сутності духовно-культурних цінностей – концептів” [3, с. 3]. Тому в цій розвідці, спираючись на творчість письменника-полтавця Григора Тютюнника, ми спробуємо віднайти суто українські семантичні характеристики концепту “сонце”. Об’єктом спостереження нами обрано

мовний матеріал оповідань та новел Григора Тютюнника, предметом – мовні засоби, що увиразнюють аналізований психонетичний комплекс. Мета статті – дослідити семантику і структуру слова-концепту “сонце” і на цій основі з’ясувати національну його специфіку як своєрідного модусу інтенції письменника та його художнього мислення. У зв’язку з цим окреслимо основні завдання, що полягають в аналізі:

- смислу концепту “сонце” як фундаментального елемента культурного макрокосму;
- асоціативних моделей, композитом яких виступає аналізований концепт;
- ідіолектного та лексико-семантичного наповнення ментально-психонетичного комплексу;
- естетичних функцій індивідуально трансформованої митцем міфологеми в моделюванні авторської картини світу.

Для початку зазначимо, що в поетичному світі того чи того автора концепт перебуває серед постійних і вельми значущих величин індивідуального світомислення й відіграє ключову роль філософсько-естетичного маркера в його художній аксіології. Так, творчість Гр. Тютюнника репрезентує знакові для українського поетичного континууму поняття. Серед них певне місце займає концепт “сонце”, широко явлений генетично фольклорною й літературною традицією, знаковий зміст якого науковці окреслюють так: “Сонце – це :

- 1) Центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло.
- 2) Відбиття, відображення чим-небудь або у чомусь цього небесного світила.
- 3) Світло й тепло, що випромінюється цим світилом; Відбиття, відображення сонячного проміння; Ясна сонячна погода; Життєдайна, животворча енергія цього світила.
- 4) Те, що є джерелом життя, втіхи, радості для когось.
- 5) Те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою; Що-небудь світле, хороше, прекрасне. Тепло, приязнь, людяність.
- 6) Центральна планета інших планетних систем.

7) Гімнастична вправа на турніку” [6, с. 458].

Цікавою є інтерпретація даного концепту В. Петровим, за якою небесне світило логізується, “орозумлюється”, раціоналізується, трактується не як явище природи, а як норма людського поведіння, моральний зразок святості, що на нього людина повинна скеровувати себе, свої вчинки й свої думки [5, с. 89–90].

Як константа духовного буття, образ сонця на всіх етапах свого становлення символізував насамперед активну творчу субстанцію, пов’язану з такими його фундаментальними рисами, як тепло, радість, щастя, любов. Не відходить від цих асоціативних моделей і Григор Тютюнник:

1. Сонце – радість: “Як тільки сонце виринуло з-за перелогів і степ усміхнувся до нього рум’яними росами, почули куренівці далекий грізний гуркіт...” (“Степова казка”) [1, с. 308]; “Сонце пробило у хмарах над байраком вузеньку ополонку, яскравим променем стрільнуло на левади. Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчиків носа” (“Дивак”) [1, с. 34]; “А сонечко сіється крізь молоде листя та цвіт диких яблунь на стежку, і вона весело рявочить Кузьці в очах” (“Степова казка”) [1, с. 311]. Варто зазначити, що затекстовий зіставний паралелізм сонце-радість як індивідуально-психологічний вияв стану людини асоціюється з типовим за своєю фольклорною природою поетичним образом сонця, яке стає видимим для праведного, хоч і незрячого: “І все ж інколи він знає, що посміхався і шепотів щось, тоді очі його оживали, мружилися на сонце і знов робилися невидючими” (“Нюра”) [1, с. 224].

2. Сонце – тепло. Зазначена опозиція вербалізується завдяки дієслову гріти: “Інколи ставав перепочити і слухав, як <...> сонечко гріє сухі плечі...” (“Син приїхав”) [1, с. 185]; “... сонце сіло так низько, що зазирнуло в бабині вікна, ласкавенько полоскотало старій щоку, зогріло темні прожилки на рукавах...” (“Вуточка”) [1, с. 120–121].

3. Сонце – вогонь. У цій інтерпретації Гр. Тютюнник недалеко відходить від слов’янської міфології, яка вбачала вогонь виявом небесного світила на землі, при цьому визнавалася первинність архетипу “сонце” стосовно архетипу “вогонь”. Реалізація цієї асоціативної моделі досягається завдяки посередництву семантики дієслів жевріти, тліти, згасати, займатися, підпалювати,

що має у своєму складі експліковано виражену сему “вогонь”: “У степу ще дужче розжеврїлось, і на грядках, у кого вже зорано, червоно виблискують скиби...” (“Зав’язь”) [1, с. 15]; “Над обрієм дотліла й згасла сонячна заграва” (“Холодна м’ята”) [1, с. 54]; “Потім довгенько мовчить, стежачи за тим, як хмарина підкрадається до сонця, займаючись одним краєм” (“Печена картопля”) [1, с. 81]; “...вимочені й підпалені сонцем стерні зчорніли...” (“На перекаті”) [1, с. 130].

4. Сонце – життєдайність. Величне небесне світило наповнює екзистенцією все навколо: “...знає, на якій сосні й скільки живиці виступить за день, бо вночі вона тужавіє і не тече, а пригріє сонце – розм’яка, бубнявіє і сповзає по корі вниз” (“Печена картопля”) [1, с. 81]; “– Якби сонечко вгріло, – гомонів Дзякун, – і вода потеплішала б, і риба стала під берег, бо зараз вона гуляє” (“Син приїхав”) [1, с. 183].

Далі вступає в опозицію словосполука “захід сонця”. Ця концептуальна модель набуває асоціативного характеру кінця певного етапу життя. Тож наступним корелятом опозиції, який знаходимо в оповіданнях Тютюнника, є:

5. Захід сонця – смерть. “От уже й сонце навзаходи. Шибки в дідовій хаті зайнялися червоним... Він уже майже нічого не бачить перед собою, крім сонця... А сонце вже не зігрїває білих немічних рук, поскладаних на ціпок, як дві пелюсточки” (“Кленовий пагін”) [1, с. 70]; “Стане сонце низько при землі, і тіні стачають хати в селі одну до одної, Нюра, якщо він надворі, довго кліпатиме на захід, з тим профече: “Немов сонечко присіло...”. Несуть покійника... – Нюра повідає жінці, прицмакуючи тонкими цікавими губами: «Таке, немов помер чоловік»” (“Нюра”) [1, с. 215–216].

Ще більш увиразнюють семантичні можливості образу сонця колоритні перифрази:

1. Родиво дня: “І вже перед тим, як на сході затремтіло бузкове родиво дня, біля річки, за густими просиноватими лозами, тихо озвалися баци...” (“Проти місяця”) [1, с. 97].

2. Зоря-яблуко: “Потім вони ходили луками <...>, аж доки на сході не займалася велика, як яблуко, червона зоря” (“На перекаті”) [1, с. 129].

3. Східень: “Крізь ріденькі сосни поперед прозирає східень” (“Дядько Никін”) [1, с. 135].

4. **Рожевий стовп:** “Сонце <...> сховалося за річкою, поставивши над Княжою Слободою високий рожевий стовп” (“Вуточка”) [1, с.120–121].

Поетично інтерпретуються Гр. Тютюнником і сонячні промені:

1. **Багрянці:** “Трохи згодом надворі тихо заграли багрянці і полізли у вікна” (“Обмарило”) [1, с. 44].

2. **Стріли:** “Сонце вже сховалося за вільшечки, пустило крізь листя тоненькі рожеві стріли” (“Печена картопля”) [1, с. 84].

3. **Червоний пилок:** “Сонце вже торкнулося землі і висівало на степ червоний пилок” (“Устим та Оляна”) [1, с. 246].

4. **Жовта каламуть:** “З-за лісу підіймалася хмарина, і сонце сіяло в долину жовту каламуть – мабуть, на дощ” (“На згарищі”) [1, с. 26].

5. **Шматок рожевого полотна:** “По той бік річки, напроти сосни, заходило сонце, пославши на воду од берега й до берега шматок рожевого полотна” (“Печена картопля”) [1, с. 85].

Словесні образи, в мовному оформленні яких концепт “сонце” вербалізується лексемою *проміння*, є прикладами виникнення метонімічного компонента частина замість цілого. Так, антропоморфність сонця в образній мові Гр. Тютюнника знайшла своє відображення в сполученні цієї лексеми з дієсловами *лежить*, *зогріває*, *точить*: “Сонце вже перейшло за полудень. Червонясте, поосінньому лянєве його проміння навкис *лежить* поміж соснами, *зогріває* жовті воцані стовбури, *точить* з подряпин та надчухрив густу жовтогарячу живицю...” (“Печена картопля”) [1, с. 80–81].

Для україномовної картини світу характерним є уявлення про сонце як про живу істоту, що знаходить свій вияв у переосмисленні стертої метафори: *сонце встало / сіло / пішло / зайшло*. Тому закономірною є наявність подібних конструкцій і в канві Тютюнникових творів: “**Заходило сонце**, у вузеньких хутирських вуличках стояла червона курява...” (“На згарищі”) [1, с. 27]; “**Заходило сонце**, мінялося барвами небо: то жовтогарячими, то густо-червоними, то просинюватими, доки не загускло у німій вечоровій прозелені” (“Обмарило”) [1, с. 44]. “Так минали дні й місяці, нижче *ходило* сонце... Та ось, нарешті, сонце сіло так низько, що *зазирнуло* в бабині вікна...” (“Вуточка”) [1, с. 120]; “*Вийдеш* було у двір, як сонце на ниві *стане*, – вуличка тіннями од хат і садків по-

мережена...” (“М’який”) [1, с. 173]. Але до сталих виразів автор додає свої, оригінальні: “У шибки *цабеніло* сонце, *тремтіло* на стіні рожевими плямами в голубих *рисочках*” (“Перед грозою”) [1, с. 45]; “На *призьбі грається* сонце, *лащиться* до діда *тремтливими* тіннями од *гілля*” (“Кленовий пагін”) [1, с. 67]; “Коли сонце *торкнулося* очеретів понад річкою, Павло розчохлив машину...” (“Син приїхав”) [1, с. 187]; “До того ж сонце *стало хилитися* до полудня...” (“Іван Срібний”) [1, с. 210]; “Сонце *вже ховалося* за жовту гору дощок біля вагона й золотило вагонну куряву...” (“Іван Срібний”) [1, с. 211]; “Сонце *підбилося* над містечком і *заграло*, *задзвеніло* в бурульках *попід* залізними дахами” (“Смерть кавалера”) [1, с. 64]; “Та в таку годину *йти* – *хіба не підіб’єшся*, як сонце аж *колеться гарячим...*” (“Крайнебо”) [1, с. 237]; “А *зараз* на ній сонце *малинові краплі порозвішувало* – *впала роса...*” (“Степова казка”) [1, с. 303]; “...і на *Хвилісі хустка така*, що сонце до неї аж *лащиться* – *квітка на квітці*” (“Дикий”) [1, с. 232].

Ще однією характеристикою концепту “сонце” є його темпоральна семантика. Скористався цією особливістю лексеми і Гр. Тютюнник, але для його нарації прикметна відсутність прямого денотату, а є лише натяк на нього: “*Санько глянув на сонце*. Воно показувало, що *незабаром* уже *треба* й на роботу, – *годувати* Петька-бугая та *везти* молоко на *молочарню...*” (“Дикий”) [1, с. 234]; “Доки він *отак порався*, сонце *підбилося* *височенько* і *стояло* уже в *дверях*, *заглядаючи* до *хліва*” (“Перед грозою”) [1, с. 46]; “І він *щодня терпляче ждав* тої *миті*, коли сонце *торкнеться* *гори* по *той бік річки...*” (“На перекаті”) [1, с. 128].

Зазначимо, що специфікою концепту “сонце” у творах Гр. Тютюнника є побудова лексико-семантичних нашарувань переважно на зоровому відчутті – письменник апелює до кольороназв небесного світила і пов’язаних із ним природних явищ: “На *призьбі грається* сонце <...>. Не *гаряче* і не *холодне*. *Затишше*. І *жовте*, наче *проціджене* крізь *осінній лист*” (“Кленовий пагін”) [1, с. 67]; “Аж *різь* у *очах* – так *ясно*, так *жовтогаряче* надворі *від прив’ялого* осіннього сонця...” (“Гвинт”) [1, с. 85]; “Я *дивлюся* на *небо*, *приоране* *рожевими* *скибами* *хмар* – *сонце зійшло...*” (“Дядько Никін”) [1, с. 139]; “З-за *садка* крізь *голе* *віття* *жовто* *сіяло* *сонце...*” (“Оддавали Катрю”) [1, с. 151]; “...*пішов* на *леваду*, *радий*, що *тепер* йому *воля*: *сонце червоне*, *дими*

з бовдурів...” (“Устим та Оляна”) [1, с. 245]; “Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця” (“Степова казка”) [1, с. 302]; “...хмари на заході почервоніли...” (“Поминали Маркіяна”) [1, с. 108]; “І чим глибше за пагорби поринало сонце, тим нижчою става-ла заграва, вужчою – вогняста смуга у воді понад лозами, наче хвилі ткали її кудись під берег” (“Холодна м’ята”) [1, с. 51]. Зазначені нами кольороназви зберігають дохристиянську символіку, за якою вогняний (жовтий) колір має семантику оновлення, а червоний (рожевий, малиновий) – любові, життєствердження.

Гр. Тютюнник одухотворює, персоніфікує сонце, унаслідок чого даний концепт набуває різноманітних семантичних нашарувань.

Отже, можемо потвердити, що концепт у поетичній структурі тексту має складну побудову, яка представляє собою синтез індивідуально-авторського розуміння з традицією його національного вживання, а також із загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу. Зміст слова-концепту як ментальної суті визначається всією розмаїтістю контекстів уживання і залежить від світоглядних домінант митця. Суттєвою характеристикою художніх концептів є здатність до художньої асоціативності, яка й визначає їх естетичну цінність.

Аналіз вираження концепту “сонце” в українській мові, збагачення його розуміння в живій мові, мові художньої літератури свідчать про архетипну природу цієї міфологеми, яка є універсальною всесвітньою культурою. Дослідивши мовний матеріал оповідань Григора Тютюнника, ми виявили, що концепт “сонце” в його образних замальовках сприймається насамперед через призму міфопоетичного уявлення народу про найвище небесне світило. Але не можна заперечити присутність індивідуально-авторської інтерпретації цієї лінгвокультурної одиниці. Навіть звужена характеристика концепту “сонце” у творчості літератора потверджує присутність у його художній свідомості міфопоетичного канону, залюбленість у рідне слово, ментальні атрибути українського етносу і закоріненість у національний ґрунт. Дослідження багатьох інших ментально-психонетичних комплексів (космонімів, фітонімів), якими організовано художній простір текстів письменника, становить одну з перспективних ліній подальшого дослідження його творчого доробку.

Література

1. Берест Т. М. Семантика художніх слів сонце й місяць у сучасному поетичному мовленні / Т. М. Берест // Харківський національний університет. Вісник: Праці молодих учених філологічного факультету. – 2000. – № 473. – С. 7–11.
2. Вислова К. А. Концепт “Солнечная энергия” (“Солнце”): лінгвокультурний аспект / К. А. Вислова // Ученые записки Таврического національного университета им. В. И. Вернадского. – Серия “Филология”. – Т. 19 (58). – 2006. – № 3. – С. 103–108.
3. Лозко Г. С. Коло Свароже: Відроджені традиції / Г. С. Лозко. – К.: Укр. письменник, 2005. – 222 с.
4. Панасова Е. П. Концепт сонце в русском языке и речи: Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филолог. наук.: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. П. Панасова. – Екатеринбург, 2007. – 24, [1] с.
5. Петров В. Мітологема “сонце” в українських народних віруваннях та візантійсько-гелліністичний культурний цикл / В. Петров // Етнографічний вісник. – 1927. – № 5. – С. 88–119.
6. Словник української мови: [в 11т.] / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1970–1978. – Т. 9. – 1978. – 917 с.

Джерело ілюстративного матеріалу

1. Тютюнник Г. М. Твори. Книга 1: Оповідання / Григор Михайлович Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – 328 с. – (Текст).

Natalia Bondar

LINGUAL EXPRESSION AND THE SEMANTICS OF THE CONCEPT OF “SUN” IN THE LANGUAGE OF HRYHIR TIUTIUNNYK’S FICTION

The article studies the features of verbal expression and semantic content of the concept of “sun” in Hr. Tiutiunnyk’s artistic language.

Keywords: *concept, sun, mentality.*

Наталья Бондарь

ЛИНГВАЛЬНЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТА “СОЛНЦЕ” В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ЯЗЫКЕ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Статья раскрывает особенности вербального выражения и семантическое наполнение концепта “солнце” в художественном языке Гр. Тютюнника.

Ключевые слова: *концепт, солнце, ментальность.*

Надійшла до редакції 14.04.2011 р.

